

AKADĒMISKAIS GODĪGUMS – TĀ ĪSTENOŠANA UN TENDENCES AUGSTĀKAJĀ IZGLĪTĪBĀ LATVIJĀ

ACADEMIC INTEGRITY – IMPLEMENTATION AND EVOLUTION IN HIGHER EDUCATION IN LATVIA

Dace Raipale, *Mg. iur.*

Summary

This paper examines academic integrity in higher education in Latvia, focusing on its implementation and challenges over the past five years. Academic integrity is important for maintaining trust in education and research. Recent legal amendments empower universities to revoke degrees for academic dishonesty, including plagiarism, without time limitations. The study highlights the necessity for a unified national framework to address academic misconduct and ensure fairness, balancing institutional autonomy with individual rights. The evolving legal landscape and technological advancements necessitate ongoing evaluation and adaptation to uphold academic integrity.

Atslēgvārdi: akadēmiskais godīgums, akadēmiskā godīguma pārkāpums, noilgums, diploma anulēšana

Keywords: academic integrity, breach of academic integrity, prescription, withdrawal of diploma

Ievads

Mācīšana, mācīšanās un zinātniski pētnieciskais darbs ir likumā garantētā augstskolas brīvība un autonomija, kā arī atbildība pret sabiedrību un valsti kopumā. Augstskolas ir fundamentāli svarīgs ilgtspējas un demokrātijas pastāvēšanas elements, tāpēc nozīmīgi, ka akadēmiķu un zinātnieku paustais viedoklis, veiktie pētījumi ir faktos balstīti, uzticami un uz taisnīgu risinājumu vērsti, savukārt studējošo diplomu iegūti godprātīgu studiju ceļā kā kvalitātes garants. Lai to nodrošinātu, starptautiskas organizācijas, zinātnieku apvienības, likumdevējs un augstskolas ir izstrādājušas tiesību aktus, kuros ir noteikti pētniecības ētikas principi un izstrādāta un ieviesta akadēmiskā godīguma sistēma.

Pētījuma mērķis ir analizēt akadēmiskā godīguma ievērošanu augstākajā izglītībā Latvijā, identificējot īstenošanas veidus un galvenos izaicinājumus, analizējot normatīvo aktu grozījumu un tehnoloģiju izmaiņu ietekmi pēdējos piecos gados.

Akadēmiskās ētikas un godīguma jēdzieni

Lai analizētu akadēmiskā godīguma īstenošanu, vispirms jāizvērtē akadēmiskās ētikas saistība ar akadēmisko godīgumu. K. Dišlers norāda, ka “jēdzienu noskaidrošana ir zinātniskās celtnes pamatu ielikšana [...], kas dod iespēju darba atsevišķās daļas samērīgi izveidot un nodibināt starp šīm daļām pareizu kopsakarību”¹.

Akadēmiskā ētika ir pazīstama kā profesionāla apņemšanās ētiskai lēmumu pieņemšanai izglītībā, pētniecībā un inovācijās. To praktizē dažādās formās, tostarp kā akadēmisko godīgumu.² 21. gadsimtā, kad internets, digitālās iespējas un mākslīgā intelekta rīki ir pieejami un plaši lietoti, akadēmiskā ētika ir sarkanās līnijas, kas parāda skaidras robežas morālajām vērtībām – izvēlei starp pareizu vai nepareizu rīcību. Augstskolu saimes īstenošana akadēmiskā ētika ir piemērs visām citām darbības jomām publiskajā un privātajā sektorā.

Akadēmiskais godīgums ir konsekventa vērtību sistēma, kas kalpo kā vadlīnijas lēmumu pieņemšanai un darbību veikšanai izglītībā, pētniecībā un akadēmiskajā vidē.³ Akadēmisko godīgumu raksturo sešas pazīmes⁴: godīgums, uzticēšanās, taisnīgums, atbildība, cieņa, drosme.⁵

Secināms, ka akadēmiskā ētika un godīgums ir sinonīmi. Akadēmiskais godīgums paredz rakstītu noteikumu ievērošanu un pārkāpumu nepieļaušanu, pretējā gadījumā seko tiesību aktā noteikta soda sankcija. Akadēmiskā ētika ir plašāks jēdziens, kurš aptver morāles principus, arī nerakstītus, un vērtības un veicina atbildīgu, godprātīgu rīcību.

Augstskolas, īstenojot akadēmisko godīgumu, nodrošina taisnīgumu studiju un pētniecības procesā. Autore piekrīt V. Sinaiskim, ka taisnīgums kā visu lietu mērs ir kaut kas visiem acīmredzams, pamatots uz cilvēka veselo saprātu un tāpēc viņiem piemērots (imanents), patstāvīgs, uz visiem attiecināms, tāpēc visu cilvēku aizstāvēts kā sabiedrības dzīves princips, kas gala iznākumā gūst uzvaru pār savu pretstatu – netaisnību.⁶

Akadēmiskā godīguma normatīvais regulējums

Mūsdienās taisnīgums ir demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas galīgais mērķis,⁷ kas ir saistīts ar ikvienas personas, personu grupas vai institūcijas uzdevumu īstenošanu, tai skaitā augstskolu personālu – studējošajiem un darbiniekiem, kuru pienākums ir rīkoties taisnīgi, tiesiski, ētiski, jo taisnība objektīvā nozīmē prezumē

¹ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2002, 23. lpp.

² Dahal B. Framing Integrity Resolution: An Integrative Approach to Academic Ethics. Pieejams: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001207063300001> [aplūkots 17.03.2025.]

³ Akadēmiskā godīguma terminu vārdnīca. Pieejams: https://www.academicintegrity.eu/wp/wp-content/uploads/2023/02/LV-GLOSSARY-LV-FINAL_15.02.2023.pdf [aplūkots 14.03.2025.]

⁴ The Fundamental Values of Academic Integrity. Third Edition. https://academicintegrity.org/aws/ICAI/asset_manager/get_file/911282?ver=1 [aplūkots 14.03.2025.]

⁵ Piezīme: pazīmju skaits var atšķirties atkarībā no izmantojamā avota.

⁶ Sinaiskis V. Taisnības princips Latvijas civiltiesībās. Jurists, 1937, Nr. 7/8, 120. lpp.

⁷ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Jelgavas tipogrāfija, 2015, 31. lpp.

visu cilvēku veselo saprātu, tātad vispārēju atzišanu⁸. Tāpēc nedrīkst būt nekādu šaubu, kas ir objektīvi un taisnīgi.⁹

2024. gada 1. maijā likumdevējs grozīja Augstskolu likumu¹⁰ un izteica 15.¹ panta 6. punktu jaunā redakcijā, to paplašinot. Tā paredz, ka augstskolas Senāts “nosaka ar akadēmiskā godīguma ievērošanu un akadēmiskā godīguma pārkāpumu, tostarp negodprātīgas rīcības un plaģiāta, izskatīšanu un lēmumu pieņemšanu saistītās prasības un procedūras”. Līdz 2024. gada 30. aprīlim Augstskolu likuma¹¹ 15.¹ panta 6. punkts noteica, ka augstskolas Senāts “nosaka ar akadēmiskā godīguma ievērošanu saistītās prasības un procedūras”.

Minētā punkta jaunā redakcija pēc savas jēgas un mērķa nav mainīta. Autore ieskatā, tā nebija jāgroza, bet augstskolām kā tās piemērotajām bija jāinterpretē tiesību normas, noskaidrojot *ratio legis*. Autore pievienojas D. Rezevska secinājumam, ka “demokrātiskā tiesiskā valstī nepieņemams ir viedoklis, ka esot absolūti skaidras tiesību normas, kuras neesot jāinterpretē”¹². Minēto secinājumu pastiprina K. Krūmas viedoklis, ka svarīgam ir jābūt likuma garam, mērķim un uzdevumiem.¹³ Autore norāda, ka augstskolas Senātam arī līdz grozījumu pieņemšanai bija likumdevēja pilnvarojums noteikt visas ar akadēmisko godīgumu saistītās prasības un procedūras, attiecīgi akadēmiskā godīguma pārkāpumi netika tolerēti. To risināšana notika institucionālā līmenī pēc augstskolu iniciatīvas, augstskolas personālam – studējošajiem, mācībspēkiem, zinātniekiem – ievērojot iekšējos normatīvajos aktos noteiktos principus, kā arī rēķinoties ar sekām, kas bija ietvertas iekšējās kārtības noteikumos, ētikas kodeksos,¹⁴ studiju vai darba līgumā.

Salīdzinot abas normas, redzams, ka jaunajā redakcijā līdzās jau iepriekš noteiktajai akadēmiskā godīguma ievērošanai ir minēts “akadēmiskā godīguma pārkāpums, tostarp negodprātīga rīcība un plaģiāts”. Autore ieskatā, no procesa viedokļa “ievērošana” un “pārkāpums” ir nesaraucjami saistīti un nav jādefinē atsevišķi. Secinājums izriet no pētījumā iepriekš aprakstītā akadēmiskā godīguma jēdziena tvēruma, tai skaitā no tiesību normu interpretācijas, jo teksta satura izpratne ietver izpratni gan par likuma radītāja gribu, gan par likuma (normas) mērķi, pamatojumu, nolūku, jēgu¹⁵.

Jēdziena “plaģiāts” ieviešana Augstskolu likumā 2024. gadā, nenosakot definīciju vai tās piemērošanas kritērijus, ir daudzus gadus, pat gadu desmitus par vēlu. Pamatojums izriet no fakta, ka augstskolas atbilstoši savai autonomijai un likumdevēja deleģējumam pašas ir atrisinājušas plaģiāta konstatēšanas mehānismu (piemēram, ieviešot tekstu sakritības rīku izmantošanu) un attiecīgi noteikušas pārkāpumu izskatīšanas un lēmuma pieņemšanas procedūru, piemērojamās sankcijas. Šeit jāpiekrīt J. Neimanim, ka likumdevējs nepieciešamības dēļ vienmēr “klibo”

⁸ Sinaiskis V. 1937, 120. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Grozījumi Augstskolu likumā: LV likums. Pieņemts 14.03.2024.

¹¹ Augstskolu likums: LV likums. Pieņemts 02.11.1995., redakcijā, kas bija spēkā līdz 30.04.2024.

¹² Rezevska D. Tiesību normu piemērošanas procesa, posmu un juridisko metožu vispārīgs teorētiskais ietvars. Jurista Vārds, 2024, Nr. 46/47 (1364/1365), 9. lpp.

¹³ Krūma K. Nedēļas jurists. Jurista Vārds, 2009, Nr. 47 (590), 2. lpp.

¹⁴ Sudmale S. Kompleksas plaģiāta ierobežošanas nepieciešamība Latvijas augstskolās jeb noklusētais par plaģiātu. Jurista vārds, 2016, Nr. 22 (925), 12. lpp.

¹⁵ Meļķis E. Tiesību normu iztulkošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Ratio iuris, 2003, 110.–111. lpp.

nopakaļus sociālajām izmaiņām, kuras ietekmē ne tikai likumdevēju, bet arī pastāvošo likumu iztulkošanu un piemērošanu.¹⁶ Likumdevēja progresīva pieeja būtu tad, ja tas minētajā normā būtu iekļāvis mākslīgā intelekta rīku neatļautu izmantošanu, kas ir mūsdienu karstākā aktualitāte augstskolās¹⁷. Par mākslīgā intelekta regulējuma nepieciešamību augstākajā izglītībā liecina augstskolu izstrādātās mākslīgā intelekta vadlīnijas,¹⁸ diskusijas un pētījumi augstākās izglītības telpā¹⁹. Augstskolas, proaktīvi reaģējot uz faktisko situāciju²⁰, rīkojas atbilstoši Augstskolu likuma 15.¹ panta 6. punktam, jo mākslīgā intelekta neatļautu izmantošana ir neatļauta palīgīdzekļa vai metodes izmantošana.

Augstskolas autonomijas īstenošana, anulējot diplomu

Ar 2024. gada 1. maija grozījumiem likumdevējs papildina Augstskolu likuma 59. pantu ar piekto daļu²¹ un nosaka, ka augstskolai ir tiesības anulēt diplomu, ja tā konstatē, ka piešķirtais grāds vai profesionālā kvalifikācija ir iegūta, pārkāpjot akadēmisko godīgumu, kā arī negodprātīgas rīcības, tostarp plaģiātisma, rezultātā, augstskolas tiesības anulēt diplomu nav pakļautas noilgumam²². Autore piekrīt J. Briedei, ka akadēmiskā godīguma pārkāpuma atklāšana pēc diploma iegūšanas ir rets gadījums, nevis ierasta prakse: “Nepilnībām studiju procesā vai gala noslēguma darbos būtu jābūt konstatētām, un visbiežāk tās arī tiek konstatētas, pirms tiek pieņemts lēmums par diploma piešķiršanu.”²³ Autorei rodas jautājums, kādi ir kritēriji šīs tiesību normas piemērošanai.

¹⁶ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 52. lpp.

¹⁷ Piezīme: ar teksta sakritības rīkiem nav iespējams konstatēt neatļautu mākslīgā intelekta izmantošanu.

¹⁸ Piezīme: raksta iesniegšanas brīdī mākslīgā intelekta regulējumu augstskolā ir izstrādājušas Latvijas Universitāte un Rīgas Stradiņa universitāte. Vadlīnijas mākslīgā intelekta izmantošanai Latvijas Universitātē. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/www.lu.lv/Studijas/Vadlinijas-MI-izmantosana-LU-11.04.2024.v.1.0.pdf; Mākslīgais intelekts augstākajā izglītībā (Rīgas Stradiņa universitāte). Pieejams: <https://eprasmes.lv/wp-content/uploads/2024/02/MAKSLIGAIS-INTELEKTS-AUGSTAKAJA-IZGLITIBA.pdf> [aplūkots 17.03.2025.]

¹⁹ Piezīme: par mākslīgā intelekta izmantošanu augstākajā izglītībā diskutē, sniedz viedokli, veic pētījumus Izglītības un zinātnes ministrija, sk., piemēram, www.izm.gov.lv/lv/jaunums/peta-valstu-sekmes-digitalas-transformacijas-joma-un-piedava-vadlinijas-maksliga-intelekta-izmantosana-izglitiba; masu mediji, sk., piemēram, Mākslīgais intelekts – izaicinājumi augstākajā izglītībā šodien un rīt - LV portāls; augstskolas, sk., piemēram, Rīgas Tehniskā universitāte. Pieejams: www.rtu.lv/lv/meklet?search=maksligais+intelekts&page=0&search_in=&module_id=&match_phrase=0; tiesībsargs. Pieejams: www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2025/01/augstakas-izglitibas-iestazu-pieredze-maksliga-intelekta-joma-studiju-procesa.pdf [aplūkots 17.03.2025.]

²⁰ Piezīme: 2023. gadā augstskolas diskutēja, vai atļaut mākslīgā intelekta izmantošanu studiju procesā. 2024. gadā augstskolas ir gandrīz vienprātis, ka mākslīgais intelekts ir integrējams studiju procesā, bet ir jānosaka ierobežojumi tā izmantošanai attiecībā uz pārbaudījumiem.

²¹ Grozījumi Augstskolu likumā: LV likums. Pieņemts 14.03.2024.

²² Piezīme: Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa: “(5) Augstskolai ir tiesības anulēt valsts atzītu augstākās izglītības diplomu, ja tā konstatē, ka piešķirtais grāds vai profesionālā kvalifikācija, vai piešķirtais grāds un profesionālā kvalifikācija ir iegūta, pārkāpjot augstskolas akadēmiskā godīguma noteikumus paredzēto akadēmisko godīgumu, kā arī negodprātīgas rīcības, tostarp plaģiātisma, rezultātā. Augstskolas lēmumu par piešķirtā grāda vai profesionālās kvalifikācijas, vai piešķirtā grāda un profesionālās kvalifikācijas atcelšanu var pārsūdzēt tiesā Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā. Augstskolas tiesības anulēt valsts atzītu augstākās izglītības diplomu nav pakļautas noilgumam.”

²³ Briede J. Augstskolas diploma anulēšanas tiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 2021, Nr. 48 (1210), 7. lpp.

Likums ar vārdiem “ir tiesības” paredz augstskolas kā tiesību normas piemērotājas iespēju izmantot iestājušās tiesiskās sekas vai ne, attiecīgi tā ir dispozitīva tiesību norma²⁴, kas vienlaicīgi nozīmē rīcības brīvību taisnīguma nodrošināšanai.²⁵ Proti, rīcības brīvība nozīmē to, ka, esot noteiktiem tiesiskajiem apstākļiem, tiesību norma paredz nevis vienas konkrētas tiesiskās sekas, bet gan piešķir tiesības izvēlēties vienas no vairākām alternatīvām tiesiskajām sekām, ņemot vērā konkrētos faktiskos apstākļus, un atbilstoši normas mērķim rast atbilstošāko risinājumu.²⁶

Tiesību dogmā pastāv dažādos veidos izteikta tēze, kura netiek apstrīdēta, proti, ja likumdevējs izvēlas mērķi, tad viņam jāizvēlas arī atbilstoši līdzekļi tā sasniegšanai.²⁷ Likumdevējs, pirms pieņemt minētos grozījumus, ir veicis samērīguma un personas zaudējumu izvērtēšanu, secinot, ka mērķis attaisno līdzekļus. Likumprojekta anotācijā noteikts, ka personas pamattiesību ierobežojumam ir leģitīms mērķis, kas ir saistīts ar citu cilvēku tiesību aizsardzību, šajā gadījumā tiesībām uz sava intelektuālā īpašuma aizsardzību, tāpat attiecībā uz zaudējumiem, kas personai rodas tās pamattiesību ierobežojuma dēļ, secināts, ka labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesību ierobežojumu un sabiedrības likumiskajām interesēm un tiesībām būtu piešķirama prioritāte.²⁸

Atgriežoties pie taisnīguma kā visu lietu mēra, nozīmīga ir Satversmes tiesas atziņa, ka taisnīguma princips demokrātiskā tiesiskā valstī paredz, ka tiesību normām un to piemērošanas rezultātam jābūt taisnīgam.²⁹ Attiecīgi jāņem vērā, ka noilguma neesamība ir izņēmums no vispārējās kārtības, ka prasījumi no strīda, darbības vai bezdarbības ir ierobežoti laikā. Tomēr Latvijas Republikas normatīvie akti paredz arī citus izņēmuma gadījumus, kad noilgums neiestājas vai tas nav noteikts. Civillikumā izņēmums attiecas uz prasījumiem par īpašuma tiesību atzīšanu (CL 1912. pants), jo īpašuma tiesības ir absolūtas. Krimināllikuma 56. panta pirmās daļas 5. punkts noteic, ka par noziegumiem, par kuriem var piespriest mūža ieslodzījumu, nepiemēro 15 gadu noilgumu. Ir vēl citi piemēri.

Sistēmiski salīdzinot normatīvos aktus, secināms, ka Augstskolu likumā paredzētais izņēmums nav unikāla situācija Latvijas tiesību sistēmā. Katrā konkrētā gadījumā ir jāņem vērā procesuālā taisnīguma princips, kas palīdz nodrošināt, lai pieņemtais lēmums pēc satura būtu taisnīgs un tiesisks un būtu vērsts uz cilvēka cieņas aizsardzību, paskaidrojot, kāpēc attiecībā uz viņu pieņemts šāds lēmums.³⁰

²⁴ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: autora izdevums, 2004, 46., 52. lpp.

²⁵ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Trešais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2024, 29. lpp.

²⁶ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. 2024, 29. lpp.

²⁷ Melķis E. Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2014, 244. lpp.

²⁸ Likumprojekta “Grozījumi Augstskolu likumā” anotācija. Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/\\$FILE/81.pdf](https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/$FILE/81.pdf) [aplūkots 16.03.2025.]

²⁹ Satversmes tiesas 02.12.2021. spriedums lietā Nr. 2021-07-01, 22. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/328074-par-bvalsts-un-pasvaldibub-instituciju-amatpersonu-bun-darbiniekub-atlidzibas-likuma-14-panta-sestas-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-91-bunb-107-pantam?&search=on> [aplūkots 16.03.2025.]

³⁰ Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits L., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 206. lpp.

Faktiskās situācijas izvērtēšana un lēmuma par diploma anulēšanu pieņemšana ir augstskolas atbildība rīkoties Augstskolu likuma 4. panta noteiktās autonomijas ietvaros, ievērojot demokrātisma principus, kas ietver objektīvo taisnīgumu, labu pārvaldību, tiesiskumu.

Augstskolas pienākums, saņemot iesniegumu (arī trauksmes cēlēja ziņojumu) par akadēmiski negodīgā veidā iegūtu diplomu, ir izvērtēt faktus, pierādījumus un pieņemt konkrētai situācijai atbilstošu lēmumu, ņemot vērā Augstskolu likuma 59. panta piekto daļu, kas noteic, ka augstskolai **ir tiesības** anulēt diplomu. Proti, ir jānoskaidro lietā līdzsvarojamās likumiskās intereses un tas, kurai no šīm likumiskajām interesēm un tiesībām būtu piešķirama prioritāte,³¹ ņemot vērā, ka katras tiesību sistēmas centrā ir cilvēks³². Šādam viedoklim pievienojas J. Briede, norādot, ka “lēmumam par diploma atņemšanu arī tad, ja diploms ir bijis piešķirts nepamatoti, ir jāiztur cilvēktiesību ierobežošanas pārbaudes tests”³³. Attiecīgi autore secina, ka Latvijā kā demokrātiskā tiesiskā valstī tiesību normas par diploma anulēšanu, kuru piemērošanai vienlaicīgi ir ietekme arī uz personas privāto dzīvi, obligāti ir interpretējamas cilvēktiesību normu gaismā, jo cilvēka pamattiesības atspoguļo demokrātiskās sabiedrības politiskās iekārtas pamatvērtības.³⁴

Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 1. panta trešo daļu diploms ir administratīvais akts. Administratīvā procesa likuma 86. panta otrā daļa noteic, ka adresātam labvēlīgu prettiesisku administratīvo aktu **var atcelt**, ja izpildās vismaz viens no tālāk uzskaitītajiem pieciem punktiem. Gan Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa, gan Administratīvā procesa likuma 86. panta otrā daļa ir dispozitīvas normas, t. i., augstskola kā lēmuma pieņēmējs normā paredzētās tiesiskās sekas var piemērot vai nepiemērot, taču augstskolai ir jāmotivē, kādēļ minētā tiesību norma ir vai nav attiecināma uz tās konstatētajiem lietas faktiskajiem apstākļiem³⁵. Secināms, ka personas iegūtu diplomu (adresātam labvēlīgs administratīvais akts) ir tiesības anulēt jebkurā laikā, ja tas ir prettiesisks.

Diploms kļūst par prettiesisku administratīvo aktu, ja pārbaudē augstskola secina, ka adresāts attiecīgā administratīvā akta izdošanu panācis ar apzināti nepatiesu ziņu sniegšanu, prettiesiskām darbībām, t. i., akadēmiski negodīgu rīcību. Diploms saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 86. panta otrās daļas 4. punktu ir atcelams ar tā izdošanas dienu.

Analizējot administratīvās rajona tiesas spriedumu³⁶, no aprakstošās daļas redzams, ka augstskola, konstatējot rupju pārkāpumu lielā apjomā – plaģiātu pirms 13 gadiem aizstāvētā bakalaura darbā –, anulēja diplomu nevis no tā izdošanas brīža, bet ar ietekmi uz priekšu, lai neradītu sekas uz pagātnes notikumiem, ievērojot tiesiskās

³¹ Satversmes tiesas 07.10.2010. spriedums lietā Nr. 2010-01-01, 15. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/219364-par-latvijas-administrativo-parkapumu-kodeksa-28614-panta-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-91-un-92pantam?&search=on> [aplūkots 16.03.2025.]

³² Ziemele I. Individā statuss starptautiskajās tiesībās. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2021, 34. lpp.

³³ Briede J. 2021, 8. lpp.

³⁴ Ziemele I. 2021, 34. lpp.

³⁵ Likumprojekta “Grozījumi Augstskolu likumā” anotācija. Pieejama: [https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/\\$FILE/81.pdf](https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/$FILE/81.pdf) [aplūkots 16.03.2025.]

³⁶ Administratīvās rajona tiesas 21.06.2022. spriedums A00408-22/21. Pieejams tiesā pēc individuāla pieprasījuma.

drošības principu. Tiesa atzina plaģiāta esamību, bet atcēla augstskolas lēmumu, pamatojot, ka sabiedrības interešu aizskārums vispārējā gadījumā ir atzīstams par būtisku, tomēr izskatāmās lietas apstākļos tas ir ievērojami mazinājies, kas netieši norāda, ka bakalaura diploma anulēšana pēc tik ilga laika, proti, 13 gadiem, ir novēlota, attiecīgi šāds termiņš nav atzīstams par saprātīgu.³⁷ Arī Administratīvā apgabaltiesa atzīst, ka atbildētājas apelācijas sūdzība ir nepamatota un pieteikums ir apmierināms.³⁸

Administratīvā apgabaltiesa atzīst, ka akadēmiskajā vidē plaģiāta veikšana ir uzskatāma par prettiesisku darbību un augstskolai ir tiesības piemērot Administratīvā procesa likuma 86. panta otrās daļas 4. punktu un lemt par diploma atņemšanu. Tiesa atzīst par pierādītu faktu, ka pieteicēja darbs satur plaģiātu un attiecīgi pieteicēja tiesiskā palāvība nav aizsargājama. Tiesa par augstskolas pieņemto lēmumu anulēt diplomu norāda, ka “nav šaubu, ka minētie mērķi ir leģitīmi un ar bakalaura grāda atcelšanu šie mērķi ir sasniedzami”, bet ir rūpīgi jāizvērtē samērīgums šaurākā nozīmē. Tiesa vērtēja, vai termiņš ir saprātīgs, izvērtējot apstākļu kopumu un sverot sabiedrības ieguvumu iepretim privātpersonas tiesību ierobežojumam, un secināja, ka augstskolas lēmums nav pieņemts saprātīgā termiņā un nav samērīgs. Tiesa arī secina, ka “izskatāmajā gadījumā kā izņēmuma gadījumā tiesiskās noteiktības principam un tiesiskās drošības principam, kas prasa, lai ar neapstrīdamu administratīvo aktu galīgi noregulēta situācija paliktu nemainīga, ir dodama priekšroka iepretim tiesiskuma principam”³⁹. Autore secina, ka lietas iznākumu izšķīrusi vispārējo tiesību principu svēršana, nevis rakstīta tiesību norma. Minētajā tiesvedībā nav piemērojama Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa, jo tā stājas spēkā 2024. gada 1. maijā, tomēr nākotnē tā var radīt tiesu prakses maiņu.

Gan no akadēmiskā godīguma jēdziena izpratnes, gan minēto tiesas spriedumu analīzes izriet secinājums, ka ziņošana par pārkāpumu ir sabiedrības interese. Autore vērs uzmanību, ka katrā gadījumā ir rūpīgi jāpārbauda pierādījumi un jāizvērtē sekas. Apgalvojumu pamato atziņa, ka apzināti nepatiesa ziņošana par pārkāpumu diploma iegūšanā, it īpaši, ja tā anulēšanai nav noilguma, rada reputācijas riskus un zaudējumus godprātīgiem bijušajiem studentiem, kuri ir kļuvuši par politiķiem, žurnālistiem, vai jebkurai citai publiskai personai, kad tās viedoklis un darbība neatbilst opozīcijas interesēm un mērķiem, tādējādi ietekmējot arī tālāko jautājuma virzību un cilvēka reputāciju, cieņu, kura ietver uzskatu, ka ikvienam no mums ir iekšējā vērtība, ko nekad nedrīkst mazināt, nedrīkst apdraudēt vai apspiest citas personas, arī izmantojot mākslīgo intelektu un/vai citas tehnoloģijas.⁴⁰ Ņemot vērā minēto, augstskolām jāatceras, ka koncentrēšanās uz negatīviem jautājumiem noved pie atklāšanas un sodīšanas pieejas, nevis preventīvu pasākumu veikšanas, kas ir

³⁷ Piezīme: ar Administratīvās apgabaltiesas 08.01.2024. spriedumu administratīvās rajona tiesas spriedums kopumā atzīts par pareizu, augstskolas lēmums par diploma anulēšanu atcelts no tā izdošanas brīža.

³⁸ Administratīvās apgabaltiesas 08.01.2024. spriedums A420186321. Pieejams tiesā pēc individuāla pieprasījuma.

³⁹ Administratīvās apgabaltiesas 08.01.2024. spriedums A420186321.

⁴⁰ Barkāne I. Cilvēktiesību nozīme mākslīgā intelekta laikmetā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 74. lpp.

akadēmiskā godīguma būtība⁴¹ un kam vajadzētu būt Latvijas kā demokrātiskas tiesiskas valsts pieejai.

Autores ieskatā, Augstskolu likuma 59. panta papildināšana ar piekto daļu nemaina faktisko situāciju, kura bija un joprojām būs risināma ar Administratīvā procesa likuma 86. panta otro daļu, tomēr tā pastiprina studējošo atbildību par apzināti prettiesisku rīcību, pārkāpjot akadēmisko godīgumu. Autore atzinīgi vērtē A. Smiltēnas viedokli, ka Latvijas tiesību sistēmas ilgtspējas nodrošināšanai ir nepieciešams pārdomāts, lakonisks, saprotams un jēgpilni interpretējams tiesību normas teksts un metodoloģiski precīza un taisnīga tiesību normu piemērošana⁴², kam jārezultējas ar atbildības uzņemšanos par savu rīcību.⁴³ Tas nozīmē, ka likumdevēja pienākums, pirmkārt, ir rūpīgi izvērtēt likuma grozījumu nepieciešamību, nepieņemot tādas tiesību normas, kuras dublē vai atkārtoti jau valstī spēkā esošos normatīvos aktus, otrkārt, pašauties, ka tiesību normas piemērotājam piemīt juridiskais saprāts un zināšanas par tiesību normu piemērošanu. To, vai Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa būs ilgtspējīga un samērīga, neparedzot noilgumu, un vai labums, ko iegūst sabiedrība, ja personai tiek anulēts diploms, ir lielāks nekā personas zaudējumi, rādīs tiesu prakse.

Kopsavilkums

1. Akadēmiskais godīgums ir fundamentāla augstākās izglītības vērtība un vienlaidīgi visas sabiedrības interese, jo nodrošina kvalificētu, uzticamu un uz taisnīgu rezultātu vērstu studiju un pētniecības procesu, apliecinot studējošā atbilstoši iegūtu augstākās izglītības diplomu un akadēmiskā personāla, arī zinātnieka, faktos, profesionālās ētikas principos, atbilstošās metodēs balstītu akadēmisko un zinātnisko darbību.
2. 2024. gada 1. maija Augstskolu likuma grozījumi, paplašinot 15.¹ panta 6. punktu un papildinot 59. pantu ar piekto daļu, ir formāls solis, kas nerada izmaiņas tiesību sistēmai. Augstskolām likumā garantētās autonomijas ietvaros ir jāturpina pilnveidot un ieviest efektīvus akadēmiskā godīguma pārkāpuma konstatēšanas un novēršanas mehānismus, kā arī regulāri apmācīt mācībspēkus, zinātniekus un studentus par akadēmiskā godīguma principiem un sekām par to pārkāpumiem.
3. Augstskolu tiesības anulēt diplomu akadēmiskās negodprātības gadījumā ir svarīgs instruments taisnīguma nodrošināšanai, taču, lemjot par diploma anulēšanu, rūpīgi jāizvērtē visi lietas apstākļi, pierādījumi, augstskolām ieteicams izstrādāt iekšējas vadlīnijas par diploma anulēšanas procedūru un kritērijiem, ņemot vērā samērīguma, tiesiskuma un tiesiskās drošības principus.

⁴¹ Foltyněk T., Dlabolova D. Academic integrity in Eastern Europe: beyond corruption and plagiarism. Pieejams: <https://www.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781789903768/9781789903768.00010.xml> [aplūkots 21.03.2025.]

⁴² Smiltēna A. Par Latvijas tiesību sistēmas ilgtspējas mērķiem. Jurista Vārds, 2024, Nr. 46/47 (1364/1365), 18. lpp.

⁴³ Smiltēna A. 2024, 18. lpp.

4. Lēmuma pieņemšana par diploma anulēšanu saskaņā ar Augstskolu likuma 59. panta piekto daļu, kura stājas spēkā 2024. gada 1. maijā, augstskolām kā tiesību normas piemērotājām un tiesām, izskatot strīdu, būs izaicinājums tuvākajā nākotnē, jo augstskolu un tiesu pieņemtajiem lēmumiem vienlaikus būs jāatbilst likumam, kā arī tie nedrīkstēs būt pretrunā vispārējiem tiesību principiem – taisnīgumam, samērīgumam un tiesiskumam – Latvijas kā demokrātiskas valsts tiesību sistēmā. Minētā tiesību norma var būt par pamatu līdzšinējās tiesu prakses maiņai.

Publikāciju finansē Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena “Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana” 5.2.1.r. reformas “Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma” 5.2.1.1.i. investīcijas “Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti” otrās kārtas “Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti” projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija”